

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 69 – 2018

1–4

SUMAR

STUDII

ADINA BORONEANȚ, MEDA TODERAȘ, Considerații preliminare asupra plasticii din situl 4 de la Gothatea	5
AUREL-DANIEL STĂNICĂ, GABRIEL VASILE, Date arheologice și antropologice despre o necropolă medio-bizantină de la Isaccea– <i>Noviodunum</i> (jud. Tulcea), sectorul <i>Terenul Poliției de Frontieră</i>	49
DANIELA MARCU ISTRATE, Feldioara înainte și după cavalerii teutoni. Fortificația așezării medievale.....	121

NOTE ȘI DISCUȚII

ION MAREȘ, Date noi referitoare la obținerea sării din saramură în eneolitic. Brichetaje descoperite în așezarea Cucuteni A-B ₁ de la Adâncata – <i>Dealul Lipovanului</i> (jud. Suceava).....	155
BIANCA PREDĂ-BĂLĂNICĂ, ALIN FRÎNCULEASA, DANIEL GARVĂN, Un topor cu gaură de înmănușare transversală descoperit la Slon (com. Cerașu, jud. Prahova)	177
DRAGOȘ MĂNDESCU, Descoperiri funerare aparținând grupului Ferigile la Stoenești – <i>Valea Miriuței</i> (jud. Argeș).....	193
ALEXANDRU AVRAM, Inscription funéraire hellénistique d’Istros.....	213
CONSTANTIN C. PETOLESCU, Participarea flotei romane la războiul dacic al împăratului Traian.....	217
ADRIAN BĂTRÎNA, LIA BĂTRÎNA, Din nou despre biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți.....	225

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XXXVII, 2017).....	269
LIANA OȚA, Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”	287

OANA DAMIAN, „140 de ani de arheologie dobrogeană”. Cronica unei expoziții.....	329
OANA DAMIAN, Nufăru 40. Colocviu și expoziție fotodocumentară dedicate cercetării arheologice a unei cetăți bizantine de la gurile Dunării, <i>Proslavița</i>	337
<i>TEZE DE DOCTORAT</i>	
FLORIN CIULAVU, Activitatea monetăriei de la Alba Iulia. Studiu numismatic, istoric și arheologic	347
<i>IN MEMORIAM</i>	
Gânduri despre Dumitru (Mitrut) Țicu (<i>Zeno Karl Pinter</i>).....	355
<i>RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE</i>	
Jenny Strauss Clay, Irad Malkin, Yannis Z. Tzifopoulos (eds.), <i>Panhellenes at Methone: graphê in Late Geometric and Protoarchaic Methone, Macedonia (ca 700 BCE)</i> , Trends in Classics - supplementary volumes 44, Editura Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2017, x + 377 p. (<i>Iulian Bîrzescu</i>)	359
Nathan Badoud, <i>Le temps de Rhodes. Une chronologie des inscriptions de la cité fondée sur l'étude de ses institutions</i> , Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte 63, Editura C.H. Beck, München, 2015, XVII + 542 p., 148 fig. (<i>Iulian Bîrzescu</i>)	361
Toni Năco del Hoyo, Fernando López Sánchez (eds.), <i>War, Warlords, and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean</i> , Impact of Empire 28, Leiden – Boston, Editura Brill, 2018, xiv + 504 p. (<i>Liviu Mihail Iancu</i>)	363
Christoph Hinker, <i>Ausgewählte Typologien provinzialrömischer Kleinfunde. Eine theoretische und praktische Einführung</i> . Beiträge zur Archäologie 8, Editura LIT, Viena – Berlin, 2013, 368 p., 58 ilustrații (<i>Cristina-Georgeta Alexandrescu</i>).....	367
Gleb V. Kubarev, <i>Altürkische Gräber des Altaj</i> , Archäologie in Eurasien, Band 33, Editura Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 2017, XII + 402 p., 457 fig. (<i>Adrian Ioniță</i>).....	369
Maria-Venera Rădulescu, <i>Meșteșug, artă, document. Cahlele din Țara Românească, secolele XIV–XVII</i> , Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016–2017, 430 p. (incluzând 19 fig. și 158 pl.) (<i>Daniela Marcu Istrate</i>).....	372
Sófalvi András, <i>Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori udvarhelyszéken/Război și autoapărare în scaumul Odorhei în Evul Mediu și epoca Principatului</i> , Erdélyi Múzeum-Egyesület/Editura Muzeului Ardelean, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2017, 616 p. (incluzând 549 fig. și o hartă) (<i>Daniela Marcu Istrate</i>)	375
Ioan Marian Țiplic (ed.), <i>Oameni și comunități în jurul Carpaților</i> (Minerva, IV; Collectanea, 2), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 202 p. (<i>Sebastian Ovidiu Dobrotă</i>)	378
<i>Pontica L</i> , 2017 (<i>Oana Damian</i>)	380
<i>ABREVIERI</i>	385

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 69 – 2018

1–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

ADINA BORONEANȚ, MEDA TODERAȘ, Preliminary considerations regarding some plastic representations from Site 4 at Gothatea	5
AUREL-DANIEL STĂNICĂ, GABRIEL VASILE, Archaeological and anthropological data on a Middle-Byzantine necropolis at Isaccea–Noviodunum (Tulcea County), <i>Border Police Territory</i> sector	49
DANIELA MARCU ISTRATE, Feldioara before and after the Teutonic Knights. The mediaeval fortification	121

NOTES ET DISCUSSIONS

ION MAREȘ, New data regarding salt extraction from brine in the Eneolithic. Briquetages discovered in the Cucuteni A-B ₁ settlement from Adâncata – <i>Dealul Lipovanului</i> , Suceava County	155
BIANCA PREDĂ-BĂLĂNICĂ, ALIN FRÎNCULEASA, DANIEL GARVĂN, A shaft-hole axe discovered in Slon (Cerașu locality, Prahova County)	177
DRAGOȘ MĂNDESCU, Funerary findings belonging to Ferigile group at Stoenești – <i>Valea Miriuței</i> (Argeș County)	193
ALEXANDRU AVRAM, Inscription funéraire hellénistique d'Istros.....	213
CONSTANTIN C. PETOLESCU, La participation de la flotte romaine à la guerre dacique de l'empereur Trajan	217
ADRIAN BĂTRÎNA, LIA BĂTRÎNA, Once more about the “Saint Nicholas” church from Rădăuți	225

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Chronique épigraphique de la Roumanie (XXXVII, 2017) ..	269
LIANA OȚA, Session annuelle de communications scientifiques de l'Institut d'Archéologie « Vasile Pârvan »	287

OANA DAMIAN, « 140 ans d'archéologie dobroudjéene ». Chronique d'une exposition	329
OANA DAMIAN, Nufăru 40. Colloque et exposition photodocumentaire dédiés à la recherche archéologique d'une forteresse byzantine, située à l'embouchure du Danube, <i>Proslavitza</i>	337
<i>THÈSES DE DOCTORAT</i>	
FLORIN CIULAVU, The activity of the mint of Alba Iulia. Numismatic, historical and archaeological study	347
<i>IN MEMORIAM</i>	
Thoughts about Dumitru (Mitrut) Ţicu (<i>Zeno Karl Pinter</i>).....	355
<i>COMPTE RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES</i>	
Jenny Strauss Clay, Irad Malkin, Yannis Z. Tzifopoulos (eds.), <i>Panhellenes at Methone: graphê in Late Geometric and Protoarchaic Methone, Macedonia (ca 700 BCE)</i> , Trends in Classics - supplementary volumes 44, Editura Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2017, x + 377 p. (<i>Julian Bîrzescu</i>)	359
Nathan Badoud, <i>Le temps de Rhodes. Une chronologie des inscriptions de la cité fondée sur l'étude de ses institutions</i> , Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte 63, Editura C.H. Beck, München, 2015, XVII + 542 p., 148 fig. (<i>Julian Bîrzescu</i>)	361
Toni Năco del Hoyo, Fernando López Sánchez (eds.), <i>War, Warlords, and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean</i> , Impact of Empire 28, Leiden – Boston, Editura Brill, 2018, xiv + 504 p. (<i>Liviu Mihail Iancu</i>)	363
Christoph Hinker, <i>Ausgewählte Typologien provinzialrömischer Kleinfunde. Eine theoretische und praktische Einführung</i> . Beiträge zur Archäologie 8, Editura LIT, Viena – Berlin, 2013, 368 p., 58 ilustrații (<i>Cristina-Georgeta Alexandrescu</i>).....	367
Gleb V. Kubarev, <i>Altürkische Gräber des Altaj</i> , Archäologie in Eurasien, Band 33, Editura Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 2017, XII + 402 p., 457 fig. (<i>Adrian Ioniță</i>).....	369
Maria-Venera Rădulescu, <i>Meșteșug, artă, document. Cahlele din Țara Românească, secolele XIV–XVII</i> , Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016–2017, 430 p. (incluzând 19 fig. și 158 pl.) (<i>Daniela Marcu Istrate</i>).....	372
Sófálvi András, <i>Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori udvarhelyszéken/Război și autoapărare în scaunul Odorhei în Evul Mediu și epoca Principatului</i> , Erdélyi Múzeum-Egyesület/Editura Muzeului Ardelean, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2017, 616 p. (incluzând 549 fig. și o hartă) (<i>Daniela Marcu Istrate</i>)	375
Ioan Marian Țiplic (ed.), <i>Oameni și comunități în jurul Carpaților</i> (Minerva, IV; Collectanea, 2), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 202 p. (<i>Sebastian Ovidiu Dobrotă</i>)	378
<i>Pontica L</i> , 2017 (<i>Oana Damian</i>)	380
<i>ABRÉVIATIONS</i>	385

PARTICIPAREA FLOTEI ROMANE LA RĂZBOIUL DACIC AL ÎMPĂRATULUI TRAIAN

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Rezumat: Cinci diplome militare privitoare la trupele auxiliare din armata provinciei Moesia Superior, datând din anii 100 (AÉ, 2008, 1734; AÉ, 2009, 1818), 102/105 (AÉ 2009, 1819), 111/112 (AÉ, 2008, 1739) și 112/114 (AÉ, 2008, 1739), atestă, de asemenea, existența unor efective de marină (*classici*), sub conducerea unui *praefectus (classis)*. Această flotă militară, constituită special în vederea războiului cu dacii, avea misiunea să sprijine operațiunile de debarcare (legarea unor poduri de vase) și să asigure „poliția” fluvială.

Cuvinte-cheie: împăratul Traian, provincia Moesia Superior, flotă militară, *classici*, *praefectus classis*

Despre participarea flotei romane la războiul dacic al împăratului Traian ne informează sporadic mai multe scene de pe Columna lui Traian¹.

Primele reprezentări se întâlnesc în scenele II și III: mici ambarcațiuni în care se încarcă provizii (butoaie și saci).

Un moment important este reținut în scena III: la intrarea unei grote, apare zeul *Danubius*, cu bustul ieșind din apă; acesta întinde brațul protector spre podul de vase din scena următoare (IV–V; fig. 1–2). Scena reprezintă două segmente ale podului, unul pe malul moesic, celălalt pe malul dacic².

Următoarea reprezentare a unei ambarcațiuni romane apare abia în scena XXX, care redă îmbarcarea unei prințese dace (sora lui Decebal), la care asistă însuși împăratul. Scena se petrece probabil la Viminacium; de aici, corabia urca pe Dunăre, apoi urma drumul pe râul Sava până la Siscia. Drumul pe Dunăre spre mare era acum nesigur: scena XXXI prezintă trecerea Dunării (pe gheață) de către barbarii nord-

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Numerotarea scenelor se face după C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, I–II, Berlin, 1896–1900.

² După R. Vulpe (*Columna lui Traian – Trajan’s Column*, București, 2002, p. 23), ar fi vorba de două coloane ale armatei romane, la o mare distanță una de alta, pătrunse pe pământul Daciei. Vezi și K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittlereen und unteren Donaauraum in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984, p. 166 și urm.

danubieni, iar scena XXXII atacul acestora asupra castrelor romane din Moesia Inferior.

Scena următoare (XXXIII = 24) prezintă îmbarcarea corpului expediționar condus de însuși împăratul Traian, într-un port mare de la Dunăre – la Viminacium, fără îndoială³. În scena XXXIV (= 25–26), însuși împăratul ține cârma unei corăbii. Debarcarea s-a făcut probabil la Novae, în Moesia Inferior (scena XXXV). Următoarele zece scene redau operațiunile militare, soldate cu alungarea invadatorilor.

Fig. 1. Scenă de pe Columna Traiana (IV).

În continuare, scena XLVI (= 36) redă iarăși îmbarcarea lui Traian pe o corabie, cu care urcă pe cursul Dunării, apoi din nou debarcarea, tot pe teritoriul Moesiei (XLVII = 36). Deosebit de interesantă este scena XLVIII (= 37): o trupă romană iese pe poarta unui castru și înaintează spre un pod de vase; este, probabil, o legiune romană, căci în frunte pășesc purtătorii de stindarde. Trecerea s-a făcut pe la Oescus⁴, unde staționa legiunea V Macedonica; de aici trupa a urcat de-a lungul Oltului⁵, până spre frontul din Transilvania.

³ După R. Vulpe, îmbarcarea s-ar fi făcut la Drobeta – Pontes; dar elementele arhitecturale ale scenei, mai cu seamă reprezentarea unui mare amfiteatru roman, sugerează centrul militar legionar de la Viminacium (amfiteatrul de la Drobeta, de lemn, este reprezentat abia în scena C = 86).

⁴ După R. Vulpe, trecerea s-ar fi făcut pe la Drobeta, ceea ce nu este posibil, deoarece aici nu se afla un centru legionar.

⁵ Prezența toponimului *Castra Traiana* în Tabula Peutingeriana, în zona Carpaților Meridionali, sugerează trecerea împăratului Traian prin aceste locuri.

Războiul din 101–102 (*expeditio Dacica I*) s-a încheiat cu aducerea sub ascultare a regatului dacic. O parte din teritoriul său era deja sub ocupație militară (anexat): Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei, Banatul, Țara Hațegului și sudul Transilvaniei (până la linia Oltului). Chiar în capitala regală, la Sarmizegetusa, s-a instalat o garnizoană romană. La Drobeta, arhitectul Apollodor începea lucrările pentru podul de piatră peste Dunăre.

Fig. 2. Scenă de pe Columna Traiana (V; continuare).

Pacea, inacceptabilă pentru regele Decebal, nu a fost durabilă; insurecția anti-romană îl obligă pe Traian să întreprindă o nouă campanie militară în Dacia (*expeditio secunda Dacica*, 105–106).

Nave romane mai apar abia în scena LXXIX (= 67–68), care prezintă îmbarcarea împăratului Traian la Brundisium, apoi debarcarea la Apollonia (scena LXXX = 68–69). O altă corabie, din scena LXXXVII (= 74–75), se referă la altă localitate de pe țărmul Adriaticii, din drumul lui Traian spre Moesia și, mai departe, spre Dacia.

În cursul războiului din 105–106 nu mai apar nave romane.

*

Câteva diplome militare din timpul domniei împăratului Traian atestă existența unei flote militare în provincia Moesia Superior:

1. O diplomă militară din anul 100⁶, acordată [*equitibus et p[editibus] qui mi[litant in alis tribus et cohortib]us decem et n[ovem]*]; urmează enumerarea trupelor, iar spre încheierea șirului: [*- - - et VII Breucorum] et classicor[um et sunt in Moesia Superiore sub] C. Cilnio Pr[oculo item dimissis honesta missi]one qui quina [et vicena plurave stipendia merue]runt etc.*

2. Altă diplomă, tot din anul 100⁷, a fost acordată [*equitibus et peditib]us qui mi[litant in alis tribus et cohortibus decem] et n[ovem]*]; urmează enumerarea trupelor, iar spre încheierea șirului: *et V[II Breucorum] et classi[coru]m et sunt in Moesia [Superiore] sub C. Cilnio Proculo item [dimissis ho]nesta missione qui quina et vic[ena plurave] stipendia mer[ueru]nt etc.*

Forma *classicorum* (genitiv plural), succedând numelor trupelor (alelor și cohortelor), se mai întâlnește într-o diplomă pentru armata din Egipt din 24 septembrie 105⁸; șirul trupelor înscrise (trei ale și șapte cohorte) se încheie astfel: *et II et III Ituraeorum et classicorum*. Barbara Pferdehirt explică această situație astfel⁹: „mit classicorum [- - -] keine Flottenangehörigen gemeint waren, sondern daß es sich um einen Zusatz zur Coh. III Ituraeorum gehandelt hat”. Prin analogie, ar însemna că, și în cele două diplome extrase din *constitutio* din anul 100, trebuie să înțelegem *cohors VII Breucorum et classicorum*; prin urmare, această cohortă ar fi fost dotată cu ambarcațiuni. Această cohortă se afla pe timpul lui Domitian în Pannonia, de unde a fost trimisă în Moesia, unde apare în diploma din 5 septembrie 85, purtând indicația *c(ivium) R(omanorum)*¹⁰. După Barnabás Lőrincz, trupa staționa „in der Umbegang von Viminacium”¹¹; a participat la războaiele lui Traian cu dacii și parții, apoi (cel mai târziu pe timpul lui Antoninus Pius) a revenit în Pannonia Superior.

Deoarece *constitutio honestae missionis* citată datează din anul 100, înseamnă că acei *classici* aveau *stipendia emerita* legale și se aflau în Moesia de mai multă vreme, poate de pe timpul lui Domitian. După divizarea Moesiei, împăratul, constatând poate lipsa unor efective navale în Moesia Superior, a decis eventual aducerea unor efective navale din Pannonia. Acești *classici* puteau proveni din *classis Flavia Pannonica*, fiind atașați cohorței VII Breucorum încă din Pannonia.

Observăm însă că într-o altă diploma, din același an, dar mai precis dataată (8 mai 100)¹², *cohors VII Breucorum c. R.* este ultima din serie, fără a mai fi urmată de *classicorum*. În această situație, ne întrebăm dacă nu este, totuși, vorba de o

⁶ W. Eck, A. Pangerl, *Moesia und seine Truppen. Neue Diplome für Moesia und Moesia superior*, Chiron 38, 2008, p. 320–342, nr. II 4; AÉ, 2008, 1734.

⁷ W. Eck, A. Pangerl, *Moesia und seine Truppen II. Neue Diplome für Moesia, Moesia interior und Moesia superior*, Chiron 39, 2009, p. 562–566; AÉ, 2009, 1818 (= AÉ, 2008, 1733 + 1735 + un nou fragment).

⁸ RMD, I, 9 = RGZM, 12.

⁹ RGZM, p. 36, nota 1

¹⁰ CIL, XVI, 31.

¹¹ B. Lőrincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, I, Wien, 2001, p. 31; Lőrincz citează AÉ, 1905, 162.

¹² W. Eck, A. Pangerl, *Moesia und seine Truppen. Neue Diplome für Moesia und Moesia superior*, Chiron 38, 2008, p. 325–329, nr. II.1; reproducă în AÉ, 2008, 1731.

dificultate de exprimare; eventual să înțelegem *peditibus*(- - - -) *classicorum*¹³?. De altfel, cei ce serveau în flotă erau asimilați infanteriștilor, purtând grade precum *milites* din trupele auxiliare.

3. O diplomă din a. 102/105 a fost acordată călăreților și pedestrașilor din trei ale și șaisprezece (?) cohorte¹⁴; urmează enumerarea trupelor, apoi: *[et sunt in Moesia Superior]e sub L. Herennio [Saturnino qui quina e]t vicena et classicis se[na et vicena plu]rave stipe[nd]ia meruerunt*. Datarea prea largă, între 102 și 105, poate fi restrânsă, ba chiar fixată la anul 102, după încheierea primului război dacic al lui Traian (*expeditio Dacica prima*, cum consemnează textele epigrafice).

În această diplomă, formațiunea de *classici* apare ca o unitate (de marină) independentă; ea avea, probabil, un efectiv de valoarea a cel puțin unei cohorte. Remarcăm că noua formațiune de marină nu are un nume propriu, precum flotele din Moesia Inferior și Pannonia (din 106, Pannonia Inferior). De altfel, și în cazul acestora, diplomele militare le consemnează prezența tot prin indicația *item classicis*, apărând astfel în diploma Moesiei Inferior din 25 septembrie 111¹⁵ și chiar în diploma din 20 august 127¹⁶; dar, în aceasta din urmă, numele complet al flotei apare atunci când formularul diplomei arată că titularul provenea dintre marinari: *class(is) Flavi(ae) Moesic(ae) cui praest A. Gellius Celer, ex gre[g]ale C. Valerio [- - -] f. Marcello Pannon(io)*.

Această flotă avea menirea nu doar să sprijine operațiunile de trecere a Dunării (amenajarea podurilor de vase) sau de debarcare¹⁷, ci, în special, să asigure securitatea navigației fluviale – spre exemplu, a drumului amenajat de Traian în anul 100 pe malul drept al Dunării (a se vedea inscripția din zona Cazanelor: *montibus excisi[s] anco[ni]bus sublati[s] via[m] f[ecit]*¹⁸; iar, din anul 101, datează inscripția care consemnează săparea unui canal, tot pe malul drept al Dunării, pentru a ocoli pragurile de la Porțile de Fier; *ob periculum cataractarum derivato flumine tutam Danuvi navigationem fecit*¹⁹). O situație comparabilă ne prezintă o inscripție din timpul lui Marcus Aurelius, conținând cariera lui M. Valerius Maximianus: *misso in procinctu Germanic(ae) exped(itionis) ad deducend(a) per Danuvium quae in annonam Panno(niae) utriusq(ue) exercit(uum) denavigarent, praepos(ito)*

¹³ Mai observăm că, într-o diplomă referitoare la armata Pannoniei Inferior din anul 152 (AÉ, 2009, 1826), apare formularea: *quinq(ue) et vigint(i) item classic(is) senis et vicenis plurib(us)que stip(endis) emer(itis) dim(issis) honest(a) miss(ione) quor(um) nomin(a) subscr(ipta) sunt civit(atem) Roman(am) item filis classic(orum) dedit et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc habuis(sent) etc.*; aceeași formulare o găsim în diploma AÉ 2010, 1272 din anul 151. Prin urmare, să înțelegem și în diplomele din anul 100: „precum și cei ai *classici*-lor”?

¹⁴ W. Eck, A. Pangerl, *Moesia und seine Truppen II. Neue Diplome für Moesia, Moesia inferior und Moesia superior*, Chiron 39, 2009, p. 567–569, nr. III 19; AÉ 2009, 1819 (= 2015, 1883).

¹⁵ RMD, IV, 222.

¹⁶ AÉ, 2008, 1755.

¹⁷ S-ar putea ca la momentul unei asemenea debarcări să se refere o frază din *Getica* lui Criton, transmisă de Lexiconul lui Suidas: „Încă pe când traversau și abia apucând să debarce, (dacii) îi atacau” (vezi I.I. Russu, *Getica lui Statilius Crito*, StC1 4, 1972, p. 122, fragm. 4).

¹⁸ CIL, III, 8267 (= 1688) = ILS, 5663.

¹⁹ AÉ, 1973, 475.

*vexillationum clas(sium) praetor(iarum) Misenatis item Ravennatis item clas(sis) Brittan(ic(ae)) item equit(um) Afror(um) et Mauror(um) elector(um) ad curam explorationis Pannoniae*²⁰.

Alte două diplome (fragmentare; textul reconstituit provine din completare reciprocă) datează din anul 112:

4. Diplomă datată între 10 decembrie 111 – 9 decembrie 112²¹, acordată călăreților și pedestrașilor din trei ale și treisprezece cohorte; urmează enumerarea trupelor, apoi: *[et sunt in Moesia Superiore sub P]rifernio Paet[ro, praef(ecto) - - - lio Importuno, quinīs et vic]enis pluribus[ve stipendis emeritis item clas]sicis senis et [vicenis dimissis honesta missione]e* etc. Vezi și diploma următoare.

5. Diplomă datată între 112–114²², acordată călăreților și pedestrașilor din două ale și treisprezece cohorte; urmează enumerarea trupelor, apoi: *[et sunt in Moesia Superiore sub Prifernio Paeto, praef(ecto) - - -]lio Import[uno, quinīs et vicenis pluribusve] stipendis [emeritis item classicis senis et vi]cenis dimis[sis honesta missione]e* etc.

În aceste două ultime diplome, datând probabil amândouă din anul 112, Prifernius Paetus era guvernatorul Moesiei Superior²³; acel ofițer (prefect) ce urmează după numele guvernatorului, *[- - -]lius Import[unus]*, abia acum atestat în prosopografia ecvestră, este identificat de editorii diplomei ca prefect al flotei din Moesia Superior²⁴.

*

Operațiunile preliminare războiului au solicitat din plin flota romană: aprovizionarea armatei, transportul trupelor și operațiile de debarcare; îndeosebi legarea unor poduri de vase (scenele IV–V și XLVIII = 37) solicita priceperea inginerilor militari romani. Aceste considerente explică prezența, între distincțiile primite de câțiva generali romani, a unor *coronae navales*: un anonim dintr-o inscripție (acefală) de la Roma²⁵; Q. Glitius Atilius Agricola, guvernator al Pannoniei, *donatus bello Dacico donis militaribus corona murali vallari classic(a) aurea hast(is) puris IIII vexillis IIII*²⁶; distincția cu *corona classica* a mai fost reconstituită în două inscripții (fragmentare): una reda cariera lui C. Cilnius Proculus, guvernator al Moesiei Superior (anul 100)²⁷, cealaltă cariera altui anonim

²⁰ AÉ, 1956, 124 (= IDRE, II, 445).

²¹ AÉ, 2008, 1738.

²² AÉ, 2008, 1739.

²³ PIR², P 934.

²⁴ W. Eck, A. Pangerl, *Moesia und seine Truppen. Neue Diplome für Moesia und Moesia superior*, Chiron 38, 2008, p. 363: „Eingeschlossen in die Privilegierung waren auch Flottensoldaten, wie die separate Ausgabe über die 26 Dienstjahre zeigt. Auf diese Flottensoldaten bezieht sich wohl auch der Name des Präfekten, der wie dargelegt vermutlich als [- - -]lius Importunus (?) zu lesen ist”.

²⁵ CIL, VI, 1444 (= ILS, 1022; IDRE, I, 6, Roma).

²⁶ IDRE, I, 157 (= CIL, V, 6976), 158 (= CIL, V, 6977; ILS, 1021 a), 159 (= CIL, V, 6978), 160 (= CIL, V, 6979), 161 (= CIL, V, 6980) (Augusta Taurinorum).

²⁷ IDRE, I, 128 (= AÉ, 1987, 392) (Arretium, Italia).

(se presupune că este vorba despre D. Terentius Scaurianus)²⁸. Doar pe baza acestor inscripții, un autor spaniol imaginează un război naval cu barbarii nord-danubieni, care au invadat Moesia Inferior în iarna dintre anii 101/102; aceștia ar fi avut concursul cetăților Tyras și Olbia și chiar al Regatului Bosporan²⁹ – ipoteză (păreră) total hazardată. În realitate, invadatorii (daci, sarmați, bastarni?) au trecut Dunărea încă din toamna anului 101, utilizând probabil monoxilele aflate din abundență de-a lungul fluviului³⁰; alții, chiar pe gheață, în timpul iernii, cum pare a sugera scena XXXI de pe Columnă. Invazia s-a petrecut în sectorul dunărean nesupravegheat de *classis Flavia Moesica* din armata provinciei Moesia Inferior (care patrula în zona maritimă a Dunării și în zona lagunelor din fața cetăților Tyras și Olbia).

Din diplomele prezentate mai sus, rezultă că o flotă a existat și în Moesia Superior, constituită special de împăratul Traian pentru războiul cu dacii; la conducerea acestei flote se afla tot un *praefectus*, așa cum rezultă din diplomele citate mai sus (nr. 4–5)³¹. Ulterior *classici* nu mai apar în diplomele Moesiei Superior, ceea ce, probabil, înseamnă că această flotă a fost desființată.

Totuși, legiunile dunărene erau prevăzute cu escadre navale³². Astfel, o inscripție din Moesia Superior, de la Naissus³³, menționează un *mil(es) leg(ionis) VII Cl(audiae) disce(n)s epibeta* – deci un soldat care se instruia pentru a fi marinăr: ἐπιβάτης, „îmbarcat”. De asemenea, din Moesia Inferior, de la Novae, provin numeroase cărămizi ștampilate ale legiunii *I Italica*, numele legiunii fiind înscris într-un cartuș în formă de navă³⁴.

²⁸ IDRE, I, 183 (= AÉ, 1982, 678) (Nemausus, Gallia).

²⁹ David Soria Molina, *Bellum Dacicum. Geopolitica, strategia y conflict en el Danubio bajo Domiciano y Trajano (85–106 d.C.)*, Madrid – Salamanca, 2016, p. 151 și urm.; David Soria Molina, *Estrategia y guerra naval en el espacio danubiano durante las guerras dácicas Trajano*, în *Divus Traianus. Travaux du Colloque international de Drobeta-Turnu Severin 16–17 Juin 2017*, Recueillis et publiés par Constantin C. Petolescu, Martin Gallinier et Florian Matei-Popescu, București, 2018, p. 47–59.

³⁰ Cu asemenea monoxile, Alexandru cel Mare își trecea corpul expediționar peste Dunăre, în anul 335 a.Chr., contra geților nord-dunăreni, cum aflăm din relatarea lui Flavius Arrianus (vezi *Fontes ad historiam Dacorum pertinentes*, I, București, 1964, p. 585). Cu aceleași luntri monoxile ajungeau slavii până în arhipelagul grecesc, în timpul invaziilor lor de după anul 600 (Paul Lemerle, *Histoire de Byzance* [„Que sais-je?”, nr. 107], Paris, 1969, p. 68). De asemenea, istoricul bizantin Cinnamus (*Epitoma*, III, 3) relatează că, în anul 1122, împăratul Manuel Comnenul trece Dunărea contra pecenegiilor cu ajutorul monoxilelor pescărești (vezi *Fontes*, III, 1975, p. 233–235).

³¹ *Supra*, notele 20–21.

³² Astfel, o inscripție din Moesia Superior, de la Naissus, menționează un *mil(es) leg(ionis) VII Cl(audiae) disce(n)s epibeta* – deci un soldat care se instruia pentru a fi marinăr: ἐπιβάτης: „îmbarcat”. De asemenea, din Moesia Inferior, de la Novae, provin numeroase cărămizi ștampilate ale legiunii *I Italica*, numele legiunii fiind înscris într-un cartuș în formă de navă (T. Sarnowski, J. Trynkowski, *Legio I Italica – Liburna – Danuvius*, în D. Haupt, H.G. Horn (eds.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 536–541).

³³ CIL, III, 14567 (= ISM, IV, 31).

³⁴ T. Sarnowski, J. Trynkowski, *Legio I Italica – Liburna – Danuvius*, în D. Haupt, H.G. Horn (eds.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 536–541.

LA PARTICIPATION DE LA FLOTTE ROMAINE À LA GUERRE DACIQUE DE L'EMPEREUR TRAJAN

RÉSUMÉ

Cinq diplômes militaires concernant les forces auxiliaires de l'armée de la province de Moesia Superior, datant des années 100 (AÉ, 2008, 1734 ; AÉ, 2009, 1818), 102/105 (AÉ 2009, 1819), 111/112 (AÉ, 2008, 1739) et 112/114 (AÉ, 2008, 1739), attestent aussi l'existence des effectifs de *classici*, sous les ordres d'un *praefectus (classis)*. Cette flotte militaire, spécialement constituée par l'empereur Trajan en vue de la guerre dacique, avait pour mission d'assurer les opérations de débarquement et d'effectuer la police fluviale.

Mots-clés : Empereur Trajan, province de Moesia Superior, flotte militaire, *classici*, *praefectus (classis)*

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Scène de la Colonne Trajane (IV).

Fig. 2. Scène de la Colonne Trajane (V).

ABREVIERI

- ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
Acta Siculica – Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AHB – Annals of Human Biology
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AJDC – American Journal of Diseases of Children
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
AOB – Archives of Oral Biology
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
Argesis – Argesis, Muzeul Județean Argeș, Pitești
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
Ars Transilvaniae – Ars Transilvaniae, Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, Cluj-Napoca
AUA-SH – Annales Universitatis Apulensis – Series Historica, Alba Iulia
AUVT-SAH – Annales d'Université « Valahia » Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire, Târgoviște
BAM – Bibliotheca Achaologica Moldaviae, Iași
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BCSS – Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, București
BHAUT – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Timișoara
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMJTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
BMSAP – Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris
BOR – Biserica Ortodoxă Română, București
BSNAF – Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France, Paris
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCGG – Cahiers du Centre Gustav-Glotz, Publications de la Sorbonne, Paris
CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
Chiron – Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CI – Cercetări istorice (serie nouă), Iași
CIGD – L. Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
CIRB – V.V. Struve *et alii*, *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani*, Moscova – Leningrad, 1965
Cumidava – Cumidava, Muzeul Județean Brașov
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
Der ANSCHNITT – Der Anschnitt. Vereinigung der Freunde von Kunst und Kultur im Bergbau, Bochum
FolMorph – Folia Morphologica

- Forschungen – Forschungen zur Volks- und Landeskunde, București
- FSI – Forensic Science International
- Homo – Homo. Journal of Comparative Human Biology
- IDR – *Inscriptiones Daciae Romanae – Inscricțiunile Daciei romane*, colecție coordonată de D.M. Pippidi și I.I. Russu, București, I. *Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Täblișele cerate* (I.I. Russu), 1975; II. *Oltenia și Muntenia* (G. Florescu și C.C. Petolescu), 1977; III/1. *Dacia Superior. Zona de sud-vest* (I.I. Russu, în colaborare cu N. Gudea, V. Wollmann și M. Dușanić), 1977; III/2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)* (I.I. Russu, în colaborare cu I. Piso și V. Wollmann), 1980; III/3. *Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)* (I.I. Russu, în colaborare cu O. Floca și V. Wollmann), 1984; III/4. *Zona răsăriteană* (I.I. Russu), 1988; III/5 *Inscriptions d'Apulum* (deux fascicules, I. Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. *Apulum – Instrumentum domesticum*, București, 1999 (C.L. Băluță)
- IDRE – C.C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*, I–II, Bucarest, 1996–2000
- IGBulg V – G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, V, Sofia, 1997
- IGLR – Emilian Popescu, *Inscricțiunile grecești și latinești descoperite pe teritoriul României*, București, 1976
- IGR – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, Paris
- IJAE – Italian Journal of Anatomy and Embryology
- IJM – International Journal of Morphology
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology
- ILD – C.C. Petolescu, *Inscricțiunile latine din Dacia*, I–II, București, 2005–2016
- ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)
- ISM – *Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscricțiunile din Sythia Minor*, București, I. *Histria și împrejurimile* (D.M. Pippidi), 1983; II. *Tomis și teritoriul său* (I. Stoian), 1987; III. *Callatis et son territoire* (A. Avram), 1999; IV. *Tropaeum – Durostorum – Axiopolis* (E. Popescu), 2015; V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum* (E. Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. *Tomis et son territoire* (A. Avram, M. Bărbulescu, L. Buzoianu), 2018
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei
- JAnat – Journal of Anatomy
- JAS – Journal of Archaeological Science
- JFS – Journal of Forensic Science
- JHE – Journal of Human Evolution
- JNA – Journal of Neolithic Archaeology
- LGPN IV – P. Fraser, E. Matthews *et alii* (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, vol. IV. *Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford, 2005
- LGPN V.A – Th. Corsten *et alii* (eds), *A Lexicon of Greek Personal Names*, vol. V.A. *Coastal Asia Minor: Pontus to Ionia*, Oxford, 2010
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MEFRA – Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité, Roma
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- Milcovia – Milcovia. Revistă regională de studii, Focșani
- MMS – Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
- MN – Muzeul Național, București
- Morphologie – Morphologie. Bulletin de l'Association des Morphologistes
- Mousaios – Mousaios. Muzeul Județean Buzău, Buzău
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea

- PhTRS – Philosophical Transactions of the Royal Society
PIR² – *Prosopographia Imperii Romani, saec. I–III*, ed. II, Berlin – Leipzig
PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, 5 vol., Louvain, 1976–1993
PNAS – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America
Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie
PZ – Praehistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, Muzeul Municipiului București
RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RevMuz – Revista Muzeelor, București
RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004
RI – Revista Istorică, București
RMD – *Roman Military Diplomas*, London, I (M.M. Roxan, 1978), II (M.M. Roxan, 1985), III (M.M. Roxan, 1993), IV (M.M. Roxan, P.A. Holder, 2003), V (P.A. Holder, 2006)
RMI – Revista Monumentelor Istorice, Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, București
SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, Amsterdam, Leiden, 1923–1971, 1979–
SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București
StCl – Studii Clasice, București
Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
TD – Thraco-Dacica, București
Transylvanian Review – Transylvanian Review, Romanian Academy, Centre for Transylvanian Studies, Cluj–Napoca
Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

